

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертацията на Василена Щочева Билярска „Кирилометодиевистиката в личния архив на акад. Петър Динеков в ЦДА“ за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по Филология

Василена Билярска е родена на 23.11. 1984 г. в София Завършила е бакалавърска степен по специалността „Българска филология“ във Филологическия факултет на Югозападния университет в Благоевград (2003–2008 г.) и магистърска степен по специалността „Литературата – медийни контексти“ в същия университет (2008–2010). От 2011 г. до 2014 г. е редовна докторантка в Кирило-Методиевския научен център при БАН в научната област 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1 Филология (Българска литература).

Представената за защита дисертация се състои от 469 страници, разпределени в Увод (с. 4–26), три глави (с. 26–361) и заключение (с. 362–366). Придружена е с „Библиография“ (с. 367–402) и три приложения: 1. Библиография за академик Петър Николов Динеков (с. 403–422); 2. Кратка библиография на трудовете на академик Петър Николов Динеков по кирилометодиевистика (с. 422–443); 3. Ранни статии, изказвания и интервюта на акад. Петър Динеков (с. 443–469).

Като отбелязва времето на появата на кирило-методиевските изследвания в българските земи, тяхното развитие през последните две столетия и обособяването им в отделен клон на българската хуманитаристика едва по времето, когато П. Динеков осъществява научното си дело, в Увода В. Билярска се спира на няколко въпроса. На първо място тя представя обработените от специалистите в Архива налични архивни материали в ЦДА, вече достъпни за всички изследователи, както и все още необработените, които са ѝ били предоставени. Подчертавайки, че все още няма цялостно обобщаващо изследване за дейността на П. Динеков в областта на кирилометодиевистиката, като цел на дисертацията тя посочва проучването на запазената документация по въпросите на кирилометодиевистиката и определянето на мястото и ролята на П. Динеков в утвърждаването и развитието на българските кирило-методиевски изследвания (с. 16), след което накратко описва структурата на дисертацията.

В глава 1 „Кирилометодиевистиката в научната дейност на акад. Петър Динеков – аналитичен библиографски преглед. Мястото на кирилометодиевистиката в научната и популяризаторската му дейност като университетски професор и член на БАН“ (с. 26–182) дисертантката представя в хронологически ред най-съществените публикации

на П. Динеков в областта на българската средновековна литература (в неговата терминология наричана „стара българска“ или „старобългарска“), вземайки предвид не само първите им издания, но и всичките им последващи публикации, акцентува на мненията му по проблеми на кирилометодиевистиката, но същевременно отбелязва и важни събития от неговата биография, използвайки и архивни материали.

Втората глава „Теми и проблеми от кирилометодиевистиката в архивното наследство на акад. Петър Динеков“ (с. 183–304) е изградена въз основа на съдържанието на архивните материали, но навсякъде, където е успяла, дисертантката е свързала тези материали с техните пълни или частични публикации и е отбелязала различията, които съществуват между тях. Тя изследва последователно в отделни раздели архивните документи за проучванията на Петър Динеков като ги разпределя в няколко, разбира се, условни, тематични групи: документи за историята на старата българска литература (с. 186–202); материали за обобщаващите му изследвания за двамата братя, главно върху изворите за тях, за Кирил и Методий като създатели на славянската азбука и първи преводачи (с. 203–241); документи за живота и делото на Константин-Кирил (с. 241–252) и Методий (с. 253–257); материали за общите изследвания върху живота и делото на Кирило-Методиевите ученици (с. 258–274); материали, в които се засягат проблеми, свързани с преводаческата дейност на Кирил и Методий и на техните ученици (с. 275–277); документи, засягащи работата му върху кирило-методиевските извори (с. 277–298) и върху историята на кирилометодиевистиката (с. 299–304).

В третата глава „Акад. Петър Динеков като организатор и ръководител на Кирило-Методиевския научен център към Българската академия на науките“ (с. 305–362) според запазените архивни документи в ЦДА се описва подробно работата на П. Динеков във връзка с организирането на Кирило-Методиевския научен център, но също така структурирането му, определянето на неговите конкретни научни задачи, както и практическото им изпълнение до края на 80-те години на ХХ в.

В заключението (с. 362–366) се обобщават наблюденията на дисертантката върху най-съществените според нея изводи, до които е достигнала при работата си върху архива на П. Динеков в ЦДА.

Когато се анализира дисертацията на В. Билярска, на първо място трябва да се подчертава, че тя е изградена върху огромен фактически материал: посочените от нея близо 2000 публикации на П. Динеков, свързани с кирило-методиевската проблематика по един или друг начин, които са около една трета от всички негови за пръв път отпечатани работи (с. 365), и около 250 архивни единици (с. 367–373), в които се съдържат материали по темата, издирени от нея сред близо петте хиляди, обработени и необработени, които се пазят в Централния държавен архив в София. Тя е включила в работата си и многобройни публикации, които са посветени на П. Динеков, увеличаващи значително обема на проучените от нея материали по темата на дисертацията. При това от текста на труда е ясно, че тя се е запознала с тях в детайли и е представила съдържанието им адекватно, като при това е поставила акценти върху

отделените от нея като най-важни както за творческия път на учения, така и за неговите научни дирекции. Може да се каже, че в течение на този нелек път В. Билярска е успяла да състави доста точна обща картина на постиженията на П. Динеков в областта на кирилометодиевистиката и неговото значение за утвърждаването на кирило-методиевските проучвания като важна обособена част на българската хуманитаристика през втората половина на XX в. и така всъщност е постигнала целта на работата си.

Какви са основните конкретни приноси в дисертацията и нейното значение за бъдещите проучвания по темата?

Дисертантката е избрала рационален начин за представяне на съдържанието на огромния масив от архивни материали на П. Динеков – отначало, в първата глава, да очертае обща представа за развитието на интереса на учения към кирило-методиевската проблематика чрез описание на най-важните му публикации и едва след това, във втората и третата глава, да пристъпи към разглеждане на конкретните архивни документи. Този подход, макар и да изглежда на пръв поглед спорен, от една страна ѝ дава възможност да намери и представи акцентите в мнението на учения в областта на кирилометодиевистиката, официално изразявани, а от друга, да ги съпостави със запазените в архива ръкописи, които много често са автографи, без да претоварва анализа си на архива с излишни подробности, които биха затруднили значително ориентацията в огромните по обем използвани от нея първични източници.

Благодарение на този начин на структуриране на дисертацията става възможно да се появи и един важен принос – посочването на различията между печатните и ръкописните текстове (днес в тях се включват и машинописните екземпляри), да се видят нанесените от П. Динеков ръкописни поправки, понякога да се публикуват отпаднали при публикуването части от отпечатаните, както и да издади негови материали, които никога не са излезли от печат. Възможност така архивните материали се поставят на фона на печатните публикации и се описват на фона на тези публикации. В резултат се дава възможност благодарение на дисертацията да се проследят в бъдеще до известна степен творческият процес на създаването на трудовете на учения, както и негови научни търсения, останали непознати за по-голямата част от научната общност, а също – да се наблюдава динамиката на неговите мнения. Това ще бъде един съществен ефект от дисертацията, защото на фона на стабилността на становищата му по кирило-методиевски въпроси, която е отдавна известна, веднага изпъква един проблем, при решаването на който той е проявявал колебание и с течение на времето е променял донякъде своето мнение – проблемът за началото на старобългарската литература, тясно свързан с ролята и значението на делото на Кирил и Методий или с първобългарските каменни надписи, колебание, което досега е останало незабелязано от изследователите.

Най-същественият принос на дисертантката естественно е анализът на архивните материали по проблеми на кирилометодиевистиката, които се съхраняват в ЦДА. Такъв анализ се прави за пръв път. Тя обаче не се е задоволила само да ги издади, да ги проучи внимателно и да ги представи в дисертацията. Открила е неточности в

цялостния опис на архива на П. Динеков, подготвен от специалистите в областта на архивното дело, което е довело до някои корекции по отношение на посоченото съдържание на различни архивни единици в цялостния опис. Така представеният от нея обобщен списък на съхраняваните в ЦДА архивни единици, които съдържат данни за работата на Петър Динеков в областта на кирилометодиевистиката (с. 367–373) ще бъде голямо улеснение за бъдещите изследователи на творческото наследство на учения.

Не бива да се пренебрегва и един принос на дисертацията като цяло: тя е първият опит в българската филологическа наука да се представи цялостна картина на творческото дело на един от най-значимите български филолози на ХХ в. в една важна за нея област като кирилометодиевистиката въз основа не само на публикациите му, но и на сравнителния им анализ със запазеното негово архивно наследство. Този подход е много плодотворен и би трябвало да се приложи към всички значими български филолози, работили през XIX и XX в. в областта на изучаването на Кирило-Методиевото дело и неговите традиции, някои които са оставили достатъчно големи архиви, като например Йордан Иванов, Стоян Романски, Стефан Младенов, Боню Ст. Ангелов и др., чиито материали се съхраняват днес в Научния архив на БАН. Той е и много актуален, тъй като дава възможност в бъдеще да се осмисли извървения досега път от големите учени кирилометодиевисти, работили в България, да се изгради цялостна представа за развитието на изследванията в тази област, да се оцени по-точно приносът на всеки от тях в този процес, но и да се очертаят пътищата, по които тя би могло и би трябвало да се придвижа напред, за да не загуби водещото си място, до което е достигнала днес.

Някои учени са на мнение, че няма нищо по-лесно от проучванията в областта на историята на науката, че да се анализира делото на учени не е сложен изследователски проблем и неговото решаване не изисква особени усилия. Дори само фактът, че досега няма написан нито един подобен труд, основан на всички налични материали за нито един български филолог, ясно показва, че това не е лека задача. Дисертацията на В. Билярска също демонстрира, че подобно мнение е необосновано. Въсъщност тези изследвания са съпроводени с немалко трудности и сложни за решаване казуси. И не само защото по необходимост се основават на подробното проучване на огромни обеми от материали, какъвто е случаят с творческото дело на П. Динеков, при това в редица случаи недатирани. Те носят по самия си характер една огромна трудност за обективната и точна оценка на анализирания обект на изследване дори когато има достатъчен обем от съхранени материали – влиянието на дистанцията във времето, след която се осъществява анализът, оказваща както положителен, така и отрицателен ефект върху резултатите от него. Ако тази дистанция е голяма, може да се види по-ясно мястото на учения в разработването на съответната изследователска проблематика както в рамките на неговата епоха, така и след това. Тя обаче може да има и отрицателен ефект, защото вече са загубени непосредствените познания за дейността на изследователя. От друга страна, ако тя е малка, разнородна информация за учения е все още налице в огромна степен както в писмен, така и в устен вид и може да допринесе много за изясняването на недокументирани в публикациите и архивите елементи от

бъде издирена и включена в научните разработки. В същото време информацията от този вид крие опасността от възприемането на субективни оценки, продуктувани от редица фактори, появили се при различен вид променени обстоятелства в сравнение времето, когато се е развивало делото на учения, но когато все още са живи представите и непосредствените впечатления от неговата епоха.

С тази трудност се е сблъскала и дисертантката. Дистанцията във времето в случая с нейния обект на проучване е и достатъчна, и недостатъчна: достатъчна, защото е изминал почти четвърт век от края на творческото му дело; недостатъчна, защото 25 години все пак не са голям период от време.

Така дисертантката, която прави първите стъпки в цялостното разглеждане на делото на П. Динеков в областта на кирилометодиевистиката, е имала възможност да работи с един фиксиран обем от първични източници, за който е ясно, че не би могъл в бъдеще да се изменя до такава степен, че да се промени общата картина на дейността на учения. Това дава възможност за по-категорични изводи относно развитието му през годините и за обща оценка на стойността на неговата дейност в областта на кирилометодиевистиката във всички нейни посоки на развитие по неговото време, както по отношение на научните й постижения, така и що се отнася до мястото й в българското общество. Заслужава да се отбележи, че именно това е дало възможност на В. Билярска да забележи и посочи една важна особеност в творческото дело на П. Динеков: той винаги следи най-новите открития и конкретните приноси на своите колеги в тази област по отделни въпроси, както и появяващите се нови идеи, и след това ги използва и утвърждава в трудовете си, когато е съгласен с техните изводи. Тази характерна черта на проучванията му, която днес често „не е на мода“, е много важна и би трябвало да се възприеме и в бъдеще, защото е гаранция за предпазването от редица грешки и неточности в българските трудове по кирилометодиевистика, въпреки че е много трудно да се обхване съвременната ни лавина от публикации в тази област. Освен това тази дистанция дава възможност на В. Билярска да анализира дейността на П. Динеков с поглед, лишен от лични пристрастия, които често изкривяват обектива на изследователя.

Тя е преодоляла тази трудност и в повечето случаи, когато малката дистанция във времето ѝ предоставя някои предимства, като е използвала например данни от някои публикувани оценки и сведения за него на негови съвременници от различни поколения. Възможностите в това отношение обаче не са използвани докрай, що се отнася до данните от печатни публикации, в които се дава оценка на неговата личност и дело от учени и издателски работници, което е довело до появата на неточности и грешки. Например на стр. 6-8, където се цитира пространно една оценка за него, публикувана в първата отпечатана част от дневника на П. Динеков и се съобщава за обявено предстоящо издание на дневника, което е посочено с едно заглавие в публикация от 2010 г., но се цитира в бел. 4 от дисертантката под друго заглавие като отделна книга (вж. и с. 373), се сочи само една публикация в списание „Библиотека“ (№ 6, С., 2010, с. 12-17) без да се посочват нито тук, нито в библиографията последвалите

публикации в списанието, които продължават редовно и до момента (последната отпечатана досега част е в кн. 4, 2015 г., където е обхванат периода от 1966 до началото на март 1967 г.), не е ясна и съдбата на отделната публикация, за която е обявено, че е под печат, а тя може да бъде изяснена дори само от устните данни на посочените в бел. 4 съставител и редактори, както и от свидетелите на процеса на подготовката ѝ). Не са обобщени и анализирани и данните от всички многобройни публикации за него, в които има редица важни наблюдения над неговата личност и научно дело (напр. статиите на М. Иванова и Кл. Протохристова от 2010 и 2011 г., вж. с. 409, 415).

В. Билярска се е справила добре и със съществения проблем за свързването на печатните публикации с наличните архивни материали, както и с анализа на архивните документи. Но и тук са пропуснати възможности да се използват непосредствените познания на български учени, за да се избегнат някои неточности и грешки, особено що се отнася до посмъртните издания на негови публикации, както и до съществени казуси в някои архивни документи, които дисертантката, естествено, не може да познава лично. Ще дам само два примера в това отношение.

На стр. 233–236 както и на стр. 259–261 В. Билярска се спира подробно на оставените в архива материали за участието на Динеков в конгрес, проведен в Солун на 26–28 ноември 1988 г., като посочва, че докладите са публикувани „едва през 1993 г.“, без да посочва каквото и да било данни за тази публикация, а също така разказва съдържанието на българския текст на неговия доклад и го обявява за „един от най-важните запазени материали за учениците на Кирил и Методий в архива“, без да е изяснила всички въпроси, възникващи около материалите в архива и публикуването на тази статия. А да се изяснят те не е много сложно, защото почти всички споменати лица са живи и могат да дадат точни сведения за своето участие, защото на всички български учени, публикували докладите си, бяха изпратени голямо количество отпечатъци, както и самата книга. Първо, сборникът е публикуван през 1992 г. в Солун, и носи заглавие: *The Legacy of Saints Cyril and Methodius to Kiev and Moscow. Proceedings of the International Congress of the Millennium of the Conversion of Rus' to Christianity. Thessaloniki, 26–28 November 1988. Edited by A.-E. Tachiaos. Thessaloniki, 1992, 622 p.* В него са публикувани 6 статии от български автори: Т. Събев, Св. Николова, П. Динеков, В. Тъпкова-Заимова, Хр. Матанов и Л. Мавродинова. Статията на П. Динеков носи заглавието: „Новые исследования о деятельности учеников Кирилла Мефодия в Болгарии“. Вижда се, че тук е публикуван руският текст на статията на Динеков, намерена от В. Билярска на български и на руски език (но тя не е свързана в съдържанието ѝ не потвърждава оценката за нея, дадена ѝ от дисертантката). От съдържанието на книгата е ясно също, че архивните текстове на Динеков по повод на този конгрес, които са публикувани в дисертацията, предизвикват редица въпроси за българското участие в конференцията, тъй като съществуват разминавания между имената на посочените от него участници и авторите на публикуваните доклади. Според него „бяха поканени осем български учени, от които само двама бяха

възпрепятствувани да пристигнат“, „а доклади четат... от българска страна – П.Динеков, Кл. Иванова, Св. Николова, Д.Ангелов и Хр.Матанов“. Но кои са били поканени и кои точно са чели не е ясно, защото в тома не е публикуван доклад на Д. Ангелов, но са публикувани доклади на Т. Събев, В.Тъпкова-Заимова и Л. Мавродинова ; със сигурност на конгреса в Солун не съм присъствала нито аз, нито Кл. Иванова е взела участие в него, но аз бях поканена и изпратих доклада си за печат). Тези данни изглеждат незначителни, но когато се разгледат на фона на темата на този международен форум с важна за България проблематика и голямо международно участие (публикувани са 47 доклада на учени от 12 европейски страни и САЩ), при това и на едни от най-авторитетните от това време учени като напр. Фр. Мареш, Сл. Волман, Л. Максимович, Г. Литаврин, Кр. Ханник, Н. Толстой, Вл. Водов, Б. Успенски, Дж. Броджи-Берков), ясно е колко е било важно участието на български учени и представянето на българската кирилометодиевистика там. Поради това би следвало да няма неточности и грешки при посочването на данните за този научен форум, но също изпъква и важността на доклада на П. Динеков за представянето на българската наука.

Вторият пример, който се налага да посоча, е в гл. 2.7 (с.297–298), където е приведен един пример за интереса на П. Динеков към „новооткрити извори за средновековната българска история и литература“ във връзка със запазена в архива му докладна записка до Министерството на външните работи от януари 1987 г., в която според публикувания в дисертацията текст се дава информация за новооткритите старобългарски паметници в Синайския манастир „Св. Екатерина“ в Египет, а дисертантката посочва още, че с нея „се търси съдействие и осигуряване на достъп на български учени да работят“ с тези паметници. Освен това според В. Билярска „благодарение на настойчивостта на П. Динеков въпросът е разрешен по най-бързия начин, като БАН издава заповед за включването на П. Динеков в комисия ... която да прегледа микрофилмите на старобългарски и други ръкописи от манастира "Света Екатерина" в Синай и от Йерусалим, получени в Централната библиотека на БАН от Конгресната библиотека във Вашингтон и да направи предложение за тяхното понататъшно използване за научни цели“. Към когото и да било от българските медиевисти да се беше обърнала В. Билярска, веднага щеше да разбере, че в докладната записка на П. Динеков става дума не за ръкописите, получени в Централната библиотека на БАН, които са отдавна известни, а за наистина новооткритите през 1975 г. ръкописи, които и до днес не са достъпни за българските учени, както и факта, че създаването на тази комисия е само едно отклоняване на решаването на въпроса за осигуряване на достъп на българските учени, който остава отворен и до настоящия момент.

На пръв поглед тези неточности изглеждат незначителни, но всички фактически данни, които се отнасят до лица и събития, трябва да се изясняват прецизно, защото след това предизвикват появата на невярна представа, често водеща и до тяхната невярна последваща интерпретация, особено когато става дума за анализ на архивни документи, не винаги познати на учените, работещи по темата след това.

Авторефератът отразява вярно приносите на дисертационния труд.

Дисертантката има 3 публикации по темата на дисертацията с обем 78 печатни страници.

В заключение може да се каже, че в представения за защита вид дисертационният труд съдържа научни и научноприложни резултати, които представляват оригинален принос в науката и показва, че Василена Билярска притежава задълбочени теоретични знания в областта на българската литература и способности за самостоятелни научни изследвания и така отговаря на изискванията на чл. 27, ал.1 от Правилника за прилагане на Закона за развитие на академичния състав в Република България. Дисертацията на В. Билярска е важна първа крачка в подготвянето на една бъдеща история на кирилометодиевистиката и основа за осмислянето на пътя на един от най-значимите представители на филологическата наука в България и неговото място в нейното развитие през XX в. Тя дава също възможности да се откроят бъдещи насоки в работата по темата, което е свидетелство за нейната актуалност и плодотворност. В този вид тя отговаря напълно на изискванията за получаването на образователната и научна степен „доктор по филология“.

Всичко, изложено дотук, ми дава основания да препоръчам на уважаемото научно жури да присъди на редовната докторантка Василена Цочева Билярска образователната и научна степен „доктор по филология“.

София, 3. 11. 2015 г.

Проф. д-р Светлина Николова